

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Довбиш Олександр Олександрович

УДК: 347.21

**ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ МАЙНА УЧАСНИКІВ
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Сурженко Ольга Анатоліївна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри цивільного права № 1.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Майданик Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри цивільного права, дійсний
член (академік) НАПрН України;

доктор юридичних наук
Жигалкін Іван Павлович,
Господарський суд Харківської
області, суддя.

Захист відбудеться «14» червня 2019 р. о «13» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано « 13 » травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми зумовлений суттєвими змінами, що відбулися в цивільно-правовій доктрині. Це передусім стосується розуміння поняття майна, джерел надходження до нього, майнових прав, обороту цінних паперів. Нині спостерігається тенденція до знерухомлення не тільки цінних паперів, а й об'єктів, що входять до складу майна особи і щодо яких складаються не лише цивільні, а й інші правовідносини. Обороти об'єктів набуває певних (додаткових) особливостей з огляду на правове становище (правовий стан) особи – її перебування у шлюбі, наявності спільної власності тощо. Зрозуміло, що це позначаються на механізмі реалізації цивільних прав – правовідносинах, виникають проблеми стосовно прав на певні об'єкти, порядку їх набуття, а також у разі потреби, відстоювання своїх прав при їх оспоруванні. Підтвердженням цього може слугувати практика Європейського суду з прав людини, яка демонструє інші правові позиції, відмінні від тих, що в Україні вважалися до останнього часу усталеними. Перш за все це пов'язано з тим, що більшого значення набувають права очікування, право на мирне володіння майном, які захищаються нарівні з речовими правами осіб на майно. Тому нагальною потребою сьогодення є переосмислення джерел набуття особами права на майно, а також правовідносин, в які вона вступає з метою набуття, припинення чи оспорування цих прав, особливо зважаючи на те, що правовий статус і майновий стан суб'єктів цивільно-правових відносин помітно впливають на цивільний оборот.

Окреслені питання не вивчалися українськими цивілістами з таких позицій. Частіш за все предметом дослідження були: набуття права власності на майно (І. А. Спасибо, Н. В. Вороніна, Ю. П. Пацурківський, О. М. Соловійов, О. С. Яворська), поняття «майно» та «майнові права» (С. І. Шимон, І. В. Спасибо-Фатєєва), окремі його види (В. Я. Яроцький, Ю. В. Мица, М. С. Біленко, С. М. Романович, С. В. Кривобок) та ін. Отже, комплексного аналізу джерел формування майна у вітчизняній цивілістиці не проводилося, хоча саме це дозволить не лише усвідомити багатогранність всіх елементів правових зв'язків, а й виявити ті суперечності, які перешкоджають особі в мирному володінні нею майном.

Повно і всебічно розглянути означену проблему дало змогу використання фундаментальних наукових праць українських та зарубіжних вчених: М. М. Агаркова, В. І. Борисової, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Л. М. Долгополової, В. М. Кравчука, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, В. П. Маслової, Ю. В. Мици, О. В. Розгон, І. А. Спасибо, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. І. Ташьяна, Є. О. Харитоновна, Я. М. Шевченко, О. С. Яворської, В. Л. Яроцького та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі цивільного права № 1 відповідно до цільової комплексної програми

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (державний реєстраційний номер 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в удосконаленні цивілістичної концепції майна в контексті джерел його надходження певним особам шляхом здійснення комплексу дій у сфері цивільного обороту.

Для досягнення поставленої мети поставлені такі *завдання*:

- з'ясувати сутність майна та його правовий режим із урахуванням особливостей різних елементів, що його утворюють;
- окреслити види прав на майно та особливості їх виникнення в особи;
- розкрити поняття майнового стану та особливості його формування для різних категорій осіб та різних видів майна;
- розкрити сутність різних правовідносин, вступаючи в які особа набуває прав на майно;
- охарактеризувати шляхи формування майна учасників цивільних правовідносин вчиненням різних правочинів і провести їх порівняння;
- встановити вплив публічно-правових засад, на підставі яких особою набувається право на майно, на майновий стан особи та на ступінь захищеності її прав;
- виявити правові наслідки передання особі майна без визначення правової підстави;
- з'ясувати порядок формування майна учасників цивільних правовідносин на підставі рішення суду.

Об'єкт дослідження – цивільні правовідносини, що виникають з приводу формування майна особи завдяки різним джерелам його надходжень, зокрема через вчинення правочинів та на підставі інших юридичних фактів з урахуванням особливостей правового режиму майна, правового статусу та майнового стану особи.

Предметом дослідження є джерела формування майна учасників цивільних правовідносин.

Методи дослідження. Під час роботи було використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, а саме: порівняльно-правовий, історичний, формально-логічний, системно-структурний, метод класифікації, діалектичний та ін.

Порівняльно-правовий метод став у нагоді при визначенні спільних та відмінних рис речей, майна, майнових прав різних видів (підрозділ 1.2). За допомогою історичного методу розглянуто генезу наукових вчень, законодавчого регулювання та правозастосовної практики щодо набуття майна та прав на нього (підрозділи 1.2 та 1.4). Застосування формально-логічного методу сприяло встановленню понятійного апарату та змісту законодавства, яке регулює права на майно і його оборот (підрозділи 1.2, 1.3, 2.4). Завдяки методам системно-структурного аналізу та класифікації було вивчено систему різних юридичних фактів, що є підставою набуття прав на майно особи

(підрозділ 1.3, розділ 2). Це дозволило скласти цілісне уявлення стосовно того, які нині існують джерела формування майна особи і зв'язки між його елементами. Діалектичний метод дав змогу розглянути цивільно-правові наслідки вчинення різних правочинів та фактичних дій, завдяки яким можливе формування майна особи (розділ 2); догматичний метод застосовано при проведенні аналізу норм чинного законодавства, а це, у свою чергу, дозволило виявити прогалини та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що представлена робота є першим після набуття чинності ЦК України комплексним дослідженням різноаспектних джерел формування майна учасників цивільних правовідносин за різними правовими підставами, а також без позначення таких в законодавстві. За результатами проведеного дослідження сформульовано наукові положення та висновки, які виносяться на захист, зокрема:

уперше:

– запропоновано розглядати поняття «об'єкт цивільних правовідносин» у контексті правового режиму майна, джерела набуття якого зумовлюються різними правовими станами осіб: належністю майна кільком особам (співвласникам); перебуванням у шлюбі (майно подружжя); наявністю в особі дітей; перебуванням у корпоративних правовідносинах, на державній службі тощо;

– спираючись на розвідку спектру значень терміна «джерело» в різних сферах соціального буття, доведено, що для формування майна особи це дозволяє пізнати, завдяки чому воно виникає – ними є, крім підстав та способів набуття майна, й правові вимоги до самого процесу, динаміки правонабуття завдяки тим діям, які вчиняються особами, або тим актам, які розпочинають або супроводжують цей процес;

– доводиться, що розуміння джерел формування майна вбирає в себе відомі категорії об'єктів (з невід'ємною їх ознакою здатності до обороту); підстави виникнення цивільних правовідносин, за якими відбувається походження майна; умови та вимоги до тих дій або актів, які при цьому мають місце;

– висловлюється думка, що саме розуміння майна як єдиного об'єкта при перебуванні його в цивільному обороті дає можливість вести мову про спільний правовий режим всієї сукупності різноманітних об'єктів в його складі, незалежно від тих особливостей, які виступають підставою для бачення їх як окремих об'єктів права;

– констатовано, що відсутність права на майно пов'язана з ознакою «суб'єктності» майнових прав як їх належністю конкретній особі, внаслідок чого правом передбачаються механізми, покликані усунути стан, за якого невідомо, кому належить майно, що унеможливило перебування його в обороті.

Удосконалено:

– модель єдності майнових прав та обов'язків у складі майна, що впливає на його цінність в цілому, а також дозволяє розглядати майновий обов'язок одночасно як майнове право іншої особи, що, у свою чергу, дає змогу прослідкувати правовий зв'язок не лише між цими двома об'єктами, а й їх суб'єктами, коли у майнову сферу однієї особи втручається майнова сфера іншої;

– аргументацію про недопустимість скасування органом державної влади або органом місцевого самоврядування свого правового акта на право володіння майном, яке виникло на підставі цього акта;

– бачення відмінності між набуттям права власності на безхазяйне майно та за набувальною давністю, колізія між якими має вирішуватися з урахуванням наявності такої ознаки, як «суб'єктність» майна: якщо у безхазяйного майна немає власника або його власник невідомий, то за давністю набувається *чуже* майно, тобто таке, про яке інші особи напевно знають, кому воно належить;

– положення щодо набуття прав на незавершене та самочинне будівництво, які особа має намір врахувати у складі свого майна. Якщо у першому випадку результат будівництва є «проміжним об'єктом», що вводиться правом для допущення його обороту, то внаслідок самочинного будівництва подібного не відбувається, бо результат у жодному разі не може ставати об'єктом, поки не буде узаконеним або легалізованим.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

– наслідків неналежного виконання договору довічного утримання, що стало підставою для позбавлення набувача права власності. З відновленням права власності відчужувач може розпорядитися майном, що було предметом договору довічного утримання, на свій розсуд, а набувач не має права заявляти віндикаційний позов до особи, яка набула це майно, навіть у випадку, коли в подальшому рішення суду про розірвання цього договору було скасоване;

– майбутнього права, яке розуміється як право очікування, а також відмови від набуття права. За такого підходу інтерес як передумова набуття суб'єктивного цивільного права полягає у прагненні особи, яка має право володіння майном, набути право власності на нього;

– необхідності розмежування набуття прав на підприємство та на акції, які дають можливість долучитися до управління акціонерним товариством і, як наслідок, його майном, зокрема підприємством. Доведено, що завдяки цьому досягається аналогічний з купівлею-продажем підприємства економічний результат;

– існування різниці між купівлею-продажем як договірним зобов'язанням та викупом (зокрема, земельної ділянки та майна, що на ній знаходиться), здійснення якого припускає можливість примусу, якщо з власником не можна досягти домовленості стосовно набуття в нього майна. Тоді викуп може відбуватися як шляхом укладення договору купівлі-продажу, так і в судовому порядку;

– справедливості того, що сам по собі факт внесення вкладів у спільне майно не породжує в другого із подружжя ніяких прав на нього, а це право в разі спору він набуває лише за рішенням суду, а тому немає підстав визнавати такі дії односторонніми правочинами, що породжують правові наслідки;

– набуття права власності на емітовані цінні папери у первісний спосіб, оскільки попри укладення договору, особа набуває право на них від того, хто сам цього права не має;

– створення майна за договором підряду з висловленням ставлення про недоцільність законодавчого регулювання права власності в нормах, присвячених договору підряду, оскільки підрядник працює на замовлення і створює майно не для себе.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження містить матеріали, придатні для використання:

1) при викладанні навчального курсу «Цивільне право України»; 2) при підготовці навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій для студентів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів; 3) у нормотворчій діяльності – при внесенні змін до Цивільного кодексу України, окремих законів України, підзаконних нормативно-правових актів, а також при розробці відповідних нормативних актів; 4) у правозастосовній діяльності – судами під час розгляду справ, пов'язаних із набуттям та захистом прав особи на майно, та ін.; 5) у практичній діяльності – фізичними та юридичними особами при обранні різних способів дій з набуття майна; 6) у науково-дослідницьких цілях – для подальших досліджень механізмів здійснення та захисту суб'єктивних прав особи на майно.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях молодих учених та здобувачів: «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 14 листопада 2013 р.) та «Актуальні проблеми приватного права», присвяченій 93-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслової, (м. Харків, 27 лютого 2015 р.), науково-практичних конференціях, присвячених світлій пам'яті професора О. А. Пушкіна (м. Харків, 7 червня 2014 р. та 30 травня 2015 р.), круглому столі «Удосконалення правового регулювання статусу непідприємницьких організацій в Україні» (м. Київ, 19 грудня 2014 р.).

Структура та обсяг дисертації обумовлені предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок, з яких основного тексту – 187 сторінок, кількість використаних джерел – 576 найменувань на 58 сторінках, додаток – на двох сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, встановлено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів та наведено дані про апробацію основних положень дисертації, її структуру та обсяг.

Розділ 1. Сутність джерел формування майна учасників цивільних правовідносин складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 1.1 «Розуміння поняття «джерело формування майна» в площині цивільних правовідносин» присвячений виявленню особливостей поняття різних джерел із зазначенням того, як це відбивається на майновому стані особи. Вказується на те, що джерела формування майна не тотожні способам і підставам його набуття.

Об'єктивне бачення майнового стану суб'єкта-учасника цивільного обороту вимагає правової оцінки сукупності дій з формування його майна, зокрема правомірності джерел цього формування (з позицій не лише цивільного права, а й інших вимог законодавства). Обмеження ж лише окремими, фрагментарними характеристиками такого суб'єкта – його правами на майно або характеристикою тих правочинів, які він укладав, не надає повноцінного уявлення про його майновий стан. Як наслідок – непоінформованість суспільства про ці права, зловживання, наприклад, виведення активів за межі України, набуття (або консолідацію) контролю над юридичною особою, тощо. Тож джерела формування майна є вельми вагомим поняттям, завдяки якому пізнаються не лише підстави та способи набуття майна, а й правові вимоги до самого його процесу, динаміки завдяки діям, що вчиняються особами, або тим актам, які розпочинають або супроводжують цей процес.

Відтак розуміння джерел формування майна вбирає в себе різноманітні підстави виникнення цивільних правовідносин, за якими відбувається походження майна; умови та вимоги до тих дій або актів, які при цьому мають місце, завдяки чому особа набуває прав на ті чи інші об'єкти (з невід'ємною їх ознакою здатності до обороту).

У *підрозділі 1.2 «Майно як об'єкт цивільних правовідносин»* воно розглядається в різних ракурсах, не обмежуючись з'ясуванням самого цього поняття та його співвідношенням з іншими об'єктами права, такими як речі та майнові права.

Наявність в особи майна є презумпцією та необхідною умовою її участі в цивільних майнових правовідносинах. Для юридичної особи наявність майна є однією із загальноновизнаних ознак, властивих всім організаціям – майнова відокремленість та, як наслідок, спроможність відповідати по своїх боргах цим майном. Якщо цією юридичною особою є установа, то її майно є показником можливостей, які можуть реалізувати дестинатори. Від обсягу майна юридичної особи

залежить її подальше існування, а недостатність в неї майна для розрахунків по своїх боргах (неплатоспроможність) є підставою для ліквідації такої юридичної особи.

Доводиться доречність вживання терміну «майновий стан», аніж «майновий статус особи», «організаційно-майновий статус учасників цивільних правовідносин», хоча в усіх випадках ця термінологія свідчить про намагання акцентувати увагу саме на тому, яке майно належить особі та на якому праві.

Різниця між «майновим статусом» та правовим статусом особи полягає в тому, що особа може перебувати у різному правовому становищі, хоча її правовий статус при цьому не зазнає змін. Так, організація залишається юридичною особою й у випадку неплатоспроможності, але стан її майна такий, що безпосередньо відбивається на правових можливостях, істотно звужуючи їх.

Особа перебувають одночасно в різних правовідносинах, наприклад, цивільних, сімейних, господарських, корпоративних, а також податкових й інших публічних правовідносинах, об'єктом яких є їхнє майно. Це дає підстави для його розгляду в контексті цивільно-правового режиму, який різниться для певних правовідносин. Адже сама по собі наявність в особі певного майна не надає об'єктивного бачення її майнового стану. Для цього необхідно врахування прав на це майно інших осіб, обов'язків власника цього майна та їх підстав, правовідносин, в яких перебуває особа та об'єктом яких є її майно. Такий вплив чинять, наприклад, правовідносини спільної власності; сімейні правовідносини, в яких значення мають права батьків по відношенню до дітей, зокрема, діяти в їх інтересах і не вчиняти всупереч ним правочини з приводу свого майна; корпоративні; відносини застави тощо.

З позицій економічного аналізу права визначення майна пов'язується насамперед з його здатністю як певного блага приносити економічну вигоду. Це не дає підстав включати до складу майна обов'язки особи, але їх наявність у визначенні майна є показником зменшення тих благ, які воно включає.

У підрозділі 1.3 «Права на майно залежно від його правового режиму» аналізуються різноманітні джерела надходження особі майна з набуттям нею відповідних прав на нього. При цьому: а) в особі може перебувати майно, прав на яке вона не має; б) кожна зі складових майна може належати особі на різному праві; в) правовий режим, на якому належить особі майно, відбивається на обсязі її прав на нього.

Майно в правовому розумінні стає певним благом завдяки наявності права на нього у особи, адже інакше вона не може вчинити юридично значущих дій. Якщо на майно не існує права (наприклад, на самочинно побудоване), то відсутній і об'єкт, оскільки значення має лише об'єкт права.

Проблематика відсутності права на майно пов'язується також з ознакою «суб'єктності» майнових прав, тобто належністю суб'єктивного права конкретній особі. Проте не виключаються

ситуації, коли суб'єкта права на майно не існує або його неможливо не існує, чи є припущення, що його не існує. Наприклад, коли не оформлене право на майно, якщо є вимоги про таке оформлення – при прийнятті спадщини без реєстрації спадкоємцями права на нерухомість, що входить до складу спадщини.

В особи може перебувати і майно, прав на яке вона не має або природа цього права не визначена чи оспорується. Це буває в разі володіння чужого добросовісним або недобросовісним набувачами майном; виявлення державного майна у приватних осіб; передання державного майна приватним особам без визначення правової підстави для цього тощо.

Для джерел набуття майна різними особами слід враховувати: а) соціально-правове становище, в якому перебуває власник майна, з визначенням того, які правові зв'язки можуть стримувати здійснення ним тих чи інших дій, а які, навпаки, стимулюють до цього; б) додержання певного порядку, включаючи необхідність дозволів та узгоджень, який дозволяє особі здійснювати свої права на майно; в) правові наслідки дій, які приводять до зміни майнового становища управомоченої особи або інших осіб.

Правовий режим спільної власності безпосередньо впливає на коло можливостей кожного з співвласників та всіх їх разом, оскільки всі вони можуть здійснювати своє право на майно лише за взаємною згодою. Це стосується поповнення спільного майна, збільшення його обсягу або цінності. Це може статися і внаслідок придбання нового майна, і при реконструкції, перебудуванні.

Джерелами набуття майна за різним правовим режимом є приватизація, набуття майна одним із подружжя, спільна праця членів сім'ї, підприємницька діяльність, спільна праця тощо.

Підрозділ 1.4 «Загальна характеристика підстав набуття прав на майно» присвячений дослідженню таких підстав, які мають відповідати вимогам закону для запобігання ситуаціям, коли права на майно особа не набуває, зокрема при «легалізації тіньового капіталу».

Походження майна з різних джерел впливає не лише на підстави набуття прав на нього, а й на правові наслідки їх набуття. Це спостерігається як у первісних, так і при похідних підставах набуття права власності. Зокрема, заволодіння і специфікація породжують різні юридичні наслідки: в першому випадку особа, яка заволоділа майном, набуває нічим не обтяжене право; в другому вимагається відшкодування вартості матеріалів їх власнику.

Прикладами різних правових наслідків при похідному правонабутті є ті, що слідують з укладення договору купівлі-продажу та при спадкуванні. Якщо покупець, якого продавець не повідомив про права третіх осіб на придбане майно, має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, то спадкоємець, джерелом набуття прав на майно якого стало прийняття ним спадщини, відповідає по боргах спадкодавця в будь-якому разі незалежно від його освіченості щодо обсягу боргів.

Розділ 2 «Окремі джерела формування майна учасників цивільних правовідносин» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Юридична природа відносин, за якими особа набуває прав на майно»* розкриваються різноманітні правовідносини, в яких формується майно особи. Переважна більшість з них є договірними, оскільки саме в цивільному обороті майно переходить від однієї особи до іншої. Водночас чимале значення має таке джерело формування майна особи, як спадкування, реорганізація юридичної особи, приватизація, поділ та виділ частки в спільній власності, інвестування та інші.

Ще одну групу відносин, перебування в яких дозволяє особі поповнити своє майно, є підприємницька діяльність, оскільки її метою є отримання прибутку, інша діяльність, що припускає працю особи на різних підставах, а також різні дії задля набуття майна у власність первісним способом (на безхазяйне майно, знахідку, скарб тощо). Нарешті джерелом формування майна особи є і його повернення їй як наслідок механізму захисту її прав.

Кожна із вказаних груп правовідносин має й внутрішню диференціацію, оскільки всі вони є доволі різноманітними. Так, договірні правовідносини можуть виникати як з безпосередньої домовленості осіб, так і бути наслідком тих правовідносин, які їм передують – укладення договорів за результатами аукціону та конкурсу; виконання попереднього договору; реалізація можливостей, наданих актами органів державної влади та місцевого самоврядування й ін.

Задля формування свого майна особи можуть поводитися не лише активно, а й пасивно. Активними є майже всі дії сторін договірних відносин, зокрема купівлі-продажу, підприємницька діяльність, інвестування, участь в конкурсах та інші дії осіб, спрямовані на набуття майна. Пасивною поведінкою особи у правовідносинах також не виключається поповнення її майна, наприклад, якщо вона є обдарованою стороною договору дарування, рентоодержувачем, уклала договір депозиту або оренди, за якими отримує проценти та плату. Пасивні спадкоємці, які вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо проживали зі спадкодавцем на момент його смерті, (ч. 3 ст. 1268 ЦК України) та особи, які не досягли повноліття (ч. 4 ст. 1268 ЦК України). Пасивність третіх осіб також не заважає поповненню їх майна: діями сторін договору; при заповідальному відказі; встановленні сервітуту в заповіті; завдяки благодійним програмам та в інших випадках.

Виділяються правовідносини, що складаються при очікуванні набуття майна, зокрема коли особа небезпідставно покладається на ефективність виконання судового рішення, за яким їй має бути надане майно. Очікування передуює матеріалізації набуття прав на майно прогнозованими джерелами.

Підрозділ 2.2 «Формування майна учасників цивільних правовідносин укладенням договорів» присвячений дослідженню договорів купівлі-продажу, дарування, ренти, довічного утримання,

спадкового договору, завдяки яким особа набуває майно. Також аналізуються nepoйменовані договори, які слугують підставою поповнення майна особи: про набуття права власності на заставлене майно; на майно, що було передано в лізинг; договори між співвласниками. Поповнюється й майно сторін договору про спільну діяльність, а також подружжя, яке уклало шлюбний контракт. Збільшується обсяг майна особи і на підставі договору страхування, укладеного на її користь, а також депозиту. Не можна відвертати й те, що з укладенням особою кредитного договору та договору позики її майно також поповнюється, власне, задля чого ці договори й уклалися. Інша справа, що отримані за цими договорами кошти слід повертати.

Виокремлюється набуття майна за договором управління майном у довірчу власність. Розглядаються особливості придбання майна внаслідок його викупу у різних різновидах та за різними підставами, передбаченими законодавством, а також в процесі приватизації державного майна, реалізації заставленого майна тощо.

У підрозділі 2.3 «Формування майна учасників цивільних правовідносин вчиненням односторонніх правочинів та на підставі юридичних вчинків» надається характеристика цих дій. Серед них – заволодіння майном, створення майна, отримання обіцяної винагороди, внесення майна до статутного/складеного капіталу підприємницьких товариств та отримання майна у випадку виходу з них. Більшою мірою дії особи, що являють собою заволодіння майном, є фактичними. Водночас особа, які заволоділа майном з метою набути право власності, набуває і певних прав на нього під час фактичного володіння ним (якщо вона додержується вимог закону). Тому є всі підстави стверджувати, що цими діями є односторонній правочин. Дією ж особи, яка безсумнівно являє собою правочин, є прийняття спадщини.

Якщо особа має намір стати власником майна за набувальною давністю, то протягом тривалого строку володіє та користується чужим майном, але має на це право (хоча і не право власності).

Виявлення майна, що не увійшло до статутного капіталу господарського товариства, створеного внаслідок приватизації, ріднить його з безхазяйним майном. Однак, застосовувати для набуття прав на нього правовий механізм, передбачений ст. 335 ЦК України, немає сенсу, оскільки він призначений для виявлення власника майна, а в означених випадках він і так відомий. Тому це майно слід аксіоматично вважати державною власністю.

У випадку збільшення цінності майна, що належить одному з подружжя, завдяки праці і коштам другого подружжя, останній може вимагати їх відшкодування, але не визнання його співвласником цього майна. Отже, сам по собі факт внесення таких внесків у спільне майно не породжує в другого подружжя ніяких прав на нього, а це право він набуває лише за рішенням суду. Відтак, немає підстав визнавати такі дії односторонніми правочинами, що породжують правові наслідки.

Джерелом формування майна господарських товариств є вклади засновників. При виході учасників з цих товариств вони отримують від товариства кошти, поповнюючи обсяг власного майна. В обох випадках відповідні дії схожі з двосторонніми правочинами, однак вважати їх договором немає підстав. За своєю правовою кваліфікацією вони мають вважатися односторонніми правочинами.

У підрозділі 2.4 «Публічно-правові засади, на підставі яких особою набувається право на майно» аналізуються особливості набуття прав на майно суб'єктами публічного права, а також приватними особами, які доводять свої права у спорах з органами державної влади, інші підстави виникнення цивільних прав на майно, передбачені ст. 11 ЦК України.

В цивільно-правовому аспекті доречно вести мову про набуття права власності не лише юридичними та фізичними особами, а й публічними утвореннями – державою, її органами та установами та, відповідно, органами місцевого самоврядування та установами, створеними ними, які є учасниками цивільних відносин. Специфіка набуття ними майна спостерігається при його переданні одним органом держави іншому, а також у разі передання державою майна недержавній особі без визначення правової підстави. Як наслідок, виникає неоднозначний правовий режим, зокрема майна професійних спілок, з приводу чого тривалий час існують спори.

Спираючись на практику ЄСПЛ, можна стверджували, що будь-які особи, які мирно володіють майном, набувають приватне економічне право, яке складає їх майно в розумінні Конвенції, і втручання держави в право володіння цим майном не допускається. Тим більш із врахуванням широкого бачення ЄСПЛ права власності, «складовою частиною» його він вважає навіть дозвіл органу державної влади, на підставі якого в особи виникли майнові права та який не міг бути відкликаний цим органом.

Саме ж по собі передання майна не свідчить про однозначну підставу набуття прав на нього, навіть в разі складання акта передання-прийняття, який іноді вважають договором, але за загальним правилом, судова практика розглядає цей акт письмовим доказом здійснення сторонами дій з виконання договору по прийманню-переданню майна.

Існують джерела формування майна товариств, які властиві окремим з них, оскільки це обумовлено специфікою їх діяльності: надходження коштів роботодавців недержавним пенсійним фондам, що породжує різний правовий режим їх власних коштів, коштів на індивідуальних пенсійних рахунках, коштів, розміщених (інвестованих) фондом в інші організації або об'єкти (цінні папери, на депозити і т. п.). Внаслідок цього використання терміну «власність» тут в більшості випадків недоречно, оскільки грошові кошти, які знаходяться на різних рахунках, не належать на праві власності навіть вкладникам, які мають зобов'язальні права вимоги виплат їм певних сум.

Судове рішення посідає різне місце у механізмі набуття особою майна – як виступати

одним із юридичних фактів, без якого майно не стає власністю особи (наприклад, задля набуття права власності на безхазяйне майно, за набувальною давністю). Не виключається й необхідність винесення судом рішення, якщо право особи на майно оспорується, порушується або не визнається або в діях самої особи мали місце вади при набутті майна, зокрема при його створенні, які заважають виникненню права на нього.

Судове рішення самі по собі не приводить до набуття права власності на нерухоме майно, необхідною є державна реєстрація цього права.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні джерел формування майна учасників цивільних правовідносин – суб'єктів приватного та публічного права з урахуванням значення правового режиму цього майна та його розуміння як об'єкта цивільного права, перебування в цивільному обороті, набуття права на нього у різних правових механізмах. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, які мають теоретичне й практичне значення і конкретизуються в таких положеннях:

1. Майновий стан особи є визначальним не лише для цивільних, але й інших правовідносин. Різниця між майновим станом і правовим статусом особи полягає в тому, що особа може перебувати у різному правовому становищі, хоча її правовий статус при цьому не зазнає змін.

2. Поняття об'єкта цивільних правовідносин слід розглядати в контексті правового режиму майна, що надасть можливість виявити розуміння об'єкта, правовий режим якого важливий саме для певних правовідносин. Існують різні правові стани осіб, від яких залежить правовий режим їх майна, в тому числі його набуття: належність майна кільком особам (співвласникам); перебування у шлюбі (майно подружжя); наявність в особи дітей; перебування у корпоративних правовідносинах; на державній службі.

3. Оскільки майно є збірним об'єктом, що належить особі на певному праві, то і всі його елементи належать їй на цьому ж праві, адже не може бути різного правового режиму для об'єкта (складної речі) та його складових. Це слід враховувати в разі перебування в обороті всієї сукупності різноманітних об'єктів у цілому в складі майна, а також при притягненні особи до відповідальності тощо.

4. Для майна важливою є модель сполученості прав та обов'язків, яка надає можливості відчутти майно як цінність. Наявність майнових обов'язків у визначенні майна є показником зменшення тих благ, які воно включає. Через розуміння майнового обов'язку одночасно майновим правом іншої особи спостерігається зв'язок не лише між двома об'єктами, а й їх суб'єктами: в майнову сферу однієї особи втручається майнова сфера іншої особи. І тоді ці об'єкти так чи

інакше перехресшуються.

5. Відсутність права на майно пов'язується з ознакою «суб'єктності» майнових прав, тобто належністю суб'єктивного права конкретній особі. Без суб'єкта права немає суб'єктивного права. Правом передбачаються механізми, які покликані усунути безсуб'єктність прав або відсутність таких взагалі, а відтак, неможливість перебування майна в правовідносинах і його обігу.

6. Крім випадків відсутності права на майно або його безсуб'єктності, існують ситуації, коли в особи може перебувати майно, прав на яке вона не має або природа цього права не визначена чи оспорюється. Це буває в разі наявності чужого майна у добросовісного та недобросовісного набувача, виявлене у приватних осіб державне майно, передання майна без визначення правової підстави для цього.

7. Спільне інвестування як джерело формування майна припускає залучення широкого кола осіб, що дає можливість зібрати значний капітал у цей спосіб. Правовий ефект таких джерел формування майна полягає в тому, що кошти передаються численними інвесторами певній особі, яка має додержуватись тих правових механізмів їх використання, що дозволять отримати максимальний економічний ефект на користь інвесторів.

8. Передання, яке розуміється як *traditio* (традиція), далеко не завжди є процесом, динамікою, виконанням певних дій. Навіть при укладанні договору перехід права власності на майно не завжди пов'язаний з його переданням, зокрема, при наймі-продажу або фінансовому лізингу.

9. Не виключається поповнення майна особи, яка при поводить пасивно, зокрема обдарованої сторони договору дарування, рентоодержувача, особи, яка уклала договір депозиту, спадкоємців, які вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо проживали зі спадкодавцем на момент його смерті, та особи, які не досягли повноліття.

10. Майно може надходити особі не лише за договорами про набуття майна у власність (купівля-продаж, дарування, рента, довічне утримання, спадковий договір), а й інших, як правило, не поійменованих договорів – про набуття права власності на заставлене майно; на майно, що було передано в лізинг; договори між співвласниками.

11. Купівлю-продаж як договірне зобов'язання слід відрізнити від викупу (зокрема, земельної ділянки та майна, що на ній знаходиться), здійснення якого допускає можливість примусу, якщо з власником не можна досягти домовленості стосовно набуття в нього майна. Тоді викуп може мати місце як за укладення договору купівлі-продажу, так і в судовому порядку.

12. Сам по собі факт внесення внесків у спільне майно не породжує в другого подружжя ніяких прав на нього, а це право він набуває лише за рішенням суду. Відтак, визнавати, що такі дії є односторонніми правочинами, що породжують правові наслідки, підстав немає.

13. При виході учасника з господарського товариства має місце дві дії – повідомлення про

вихід, яку судова практика не вважає правочином, і отримання майна в порядку розрахунків.

14. Передавальний акт, що складається при приєднанні та виділі однієї юридичної особи з іншої, являє собою речовий правочин, який вчиняється (укладається акт) на виконання розпорядчого правочину.

15. Якщо формування майна приватних осіб відбувається на підставі актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то слід з'ясувати, на якому правовому титулі це майно передається. У відсутність позначення цього титулу слід виходити з практики ЄСПЛ про недопустимість порушення прав особи на мирне володіння майном.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Довбиш А. А. Источники формирования имущества непредпринимательских обществ. *Studii Juridice Universitare*. Fondata de Institutul Cercetări în Domeniul Protecției Drepturilor Omului (ICDPDO) al Universității Libere Internaționale din Moldova. 2012. Вип. 3-4 (19-20). С. 95–101.

2. Довбиш О. О. Джерела формування майна подружжя. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. С. 212–220.

3. Довбиш О. О. Поняття майна і порядок його формування при створенні господарського товариства. *Теорія і практика правознавства* : електрон. наук. фахове вид. 2013. Вип. 2 (4). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62863/58326>.

4. Довбиш О. О. Поняття майна в українській цивілістичній доктрині та практиці Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 46–56.

5. Довбиш О. О. Правові категорії майна, майнового стану, майнового статусу та їх значення для прав учасників цивільних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 209–217.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Довбиш О. О. Інвестування коштів в господарські товариства як джерело формування його майна. *Юридична осінь 2013 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 14 листоп. 2013 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. С. 267–269.

7. Довбиш О. О. Деякі проблеми поняття майна як об'єкта цивільного права. *Удосконалення правового регулювання статусу невідприємницьких організацій в Україні* : зб. наук. пр. (за результатами роботи «круглого столу») / за заг. ред. М. К. Галянтича. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 65–66.

8. Довбиш О. О. Джерела формування при створенні господарського товариства.

Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 7 черв. 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 397–399.

9. Довбиш О. О. Набуття особою майна на різних правових підставах. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслової, Харків, 27 лют. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : Право, 2015. С. 291–293.

10. Довбиш О. О. Формування майна учасників цивільних правовідносин їх власними діями. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 30 трав. 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 314–316.

АНОТАЦІЯ

Довбиш О.О. Джерела формування майна учасників цивільних правовідносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці цивільно-правовим дослідженням правового регулювання джерел формування майна учасників цивільних правовідносин.

Надається характеристика майна як об'єкта цивільних правовідносин у контексті його правового режиму. Простежується, як правовий стан особи впливає на набуття нею майна, зокрема в разі належності майна кільком особам (співвласникам), перебування у шлюбі (майно подружжя), наявності в особи дітей, перебування особи у корпоративних правовідносинах, на державній службі тощо.

Доводиться значущість для формування майна особи правових вимог до самого процесу, динаміки правонабуття завдяки тим діям, які вчиняються нею, або тим актам, які розпочинають або супроводжують цей процес. Розуміння джерел формування майна надається через його здатність до обороту з урахуванням умов та підстав виникнення відповідних цивільних правовідносин.

Обґрунтовується зв'язок права на майно з ознакою «суб'єктності» майнових прав як їх належністю конкретній особі, внаслідок чого правом передбачаються механізми, покликані усунути стан, за якого невідомо, кому належить майно, що унеможливорює перебування його в обороті.

Ключові слова: джерело формування майна, право власності, підстави виникнення, правовий режим, об'єкт права.

АННОТАЦИЯ

Довбыш А. А. Источники формирования имущества участников гражданских правоотношений. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2019.

Диссертация является первым в отечественной юридической науке гражданско-правовым исследованием правового регулирования источников формирования имущества участников гражданских правоотношений.

В работе дается характеристика имущества как объекта гражданских правоотношений в контексте его правового режима. Прослеживается, как правовое положение лица влияет на вступления имущества, в частности в случае принадлежности имущества нескольким лицам (сособственникам), пребывания в браке (имущество супругов), наличия у лица детей, пребывания лица в корпоративных правоотношениях, на государственной службе и тому подобное.

Доказывается значимость для формирования имущества лица правовых требований к самому процессу, динамике правоприобретения благодаря тем действиям, которые совершаются лицом, или тем актам, которые лежат с основе этого процесса или сопровождаюегот. Понимание источников формирования имущества связывается с его способностью к обороту с учётом условий и оснований возникновения соответствующих гражданских правоотношений. При этом существует общий правовой режим всей совокупности различных объектов в составе имущества лица, независимо от тех особенностей, которые выступают основанием для их видения как отдельных объектов права.

Имущество может поступать лице не только по договорам о получении имущества в собственность (купля-продажа, дарение, рента, пожизненное содержание, наследственный договор), но и других, как правило, не поименованных договоров: о приобретении права собственности на заложенное имущество; на имущество, которое было передано в лизинг; договоры между совладельцами.

Обосновывается связь права на имущество с признаком «субъектности» имущественных прав как их принадлежности конкретному лицу, вследствие чего правом предусматриваются механизмы, призванные устранить состояние, при котором неизвестно, кому принадлежит

имущество, чья делает невозможным его пребывание в обороте.

Сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию гражданского законодательства Украины относительно правового регулирования различных источников приобретения лицом имущества с возникновением соответствующих прав на него.

Ключевые слова: источник формирования имущества, право собственности, основания возникновения, правовой режим, объект права.

SUMMARY

Dovbysh A. A. Sources of the formation of property of participants in civil relations. – The qualified scientific work on the right of the manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; Family law; International private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The thesis described property as an object of civil legal relations in the context of its legal regime. It can be traced how the legal status of a person affects the entry of property, in particular in the case of ownership of property by several persons (co-owners) of being married (property of spouses); having children; the person's stay in corporate relations, public service, and the like.

It proves the importance for the formation of a person's property of the legal requirements for the process itself, the dynamics of the acquisition through the actions that are performed by the person, or those acts that form the basis of this process or accompany them. Understanding the sources of property formation is associated with its ability to turn, taking into account the conditions and grounds for the occurrence of relevant civil legal relations. At the same time, there is a general legal regime for the entire set of different objects in the composition of a person's property, regardless of those features that are the basis for their vision as separate objects of law.

The connection of the right to property with the sign of "subjectivity" of property rights as their ownership to a specific person is justified, as a result of which the law provides for mechanisms to eliminate the condition in which it is unknown who owns the property, makes it impossible for him to remain in circulation.

Scientifically based proposals for the improvement of the civil legislation of Ukraine regarding the legal regulation of various sources of property acquisition by a person with the emergence of corresponding rights to it are formulated.

Key words: source of property formation, property right, grounds for occurrence, legal regime, object of law.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
О.П. Печений

Підп. до друку 26.04.2019 р. Формат 60x90^{1/16}
Папір офсетний. Віддрук. на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77